

Сүүс сыллаах улуу былаан (П.А. Ойуунускай былааннара)

«Таптыыр табаарыстарым!

Үөлээннээх үтүө доѳотторуом! Этиэххитин эттигит, ыйгытаххытын ыйыттыгыт. Мин даѳаны өйүм ситэринэн, күүһүм кыайарынан кэпсээн көрүүм буоллаѳа.

1937 сыллаах дьылга, аны сүүрбэ сылынан, норуоттук бука барыта кэппэрэссийэбэ холбоһуоѳа, оччоѳо биир даѳаны чааһынай атыһыты, баһаар кульдьаѳаларын, куорат торѳон бөрөлөрүн, торгуомсук аартаах дьону уотунан даа көрдөөн, сипширинэн даа сипшиэн көрүөхпүт, булуохпүт суоѳа.

1967 сыллаах дьылга, бу Саха сиригэр буор сыбахтаах, муус түннүктээх балаѳан дьини бири даѳаны көрүөхпүт суоѳа, күндээр таас түннүктээх, кырааскалаах муосталаах ньуучча дьинтэ туругуруоѳа. Үллэр доруосалаах, көтөбүүлээх ас аһаныаѳа. Бэс үөрэ, үтэһэлээх лэппээски төрүт сүтүөхтэрэ, нэһилиэк аайы оскуола аһыллыаѳа, оѳотун үөрэттэрбэт киһи буруйдаах-аньыһаах курдук көрүллүөѳэ, эр, дьахтар диэн төрүт аахсыллыбат буолуоѳа. Дьахтар сайдан, үөрэнэн, эр киһини гытта хайа даа үлэни барытын кыайар, сатыыр буолуоѳа. Дьахтары сынһынар, мөнөр умнуллуоѳа, сүтүөѳэ. Биир эмэ оннук эр киһи баар буоллаѳына — иирбит ыт курдук туора көрүллүөѳэ, аата хараарыаѳа, сирэйэ киртийиэѳэ, онтон атын буолуор сытаммат. Сытаан суруйбат, сытаан аахпат киһи аны биэс уон сылынан баар буолуор сытаммат. Хайа далай акаары, хайа кыйам мэмээл аны биэс уон сыл иһигэр аахпат, суруйбат буолуоѳай?! Аны биэс уон сылынан хайа даа ыарыы төрүт суох буолуоѳа, сэллик киһини киһи көрүө суоѳа, харах ыарыһаах киһини киһи булуо суоѳа.

1967 сыллаах дьылга дылы, улуус-улуус аайы, нэһилиэк-нэһилиэк аайы төлөпүнүнэн кэпсэтэр буолуохпүт, араадыһа баар буолуоѳа. Хонуунан автомобильнан сыльдьыахпыт, салгынна көтөр аалынан сыльдьыһар буолуохпүт. Уон хонукка оѳуһунан, атынан сыльдьар сырыбытын уон чааһынан сыльдьар буолуохпүт, дьэргэлгэн курдук көтүөхпүт, холорук курдук атыллыахпыт. Аны биэс уон сыл иһигэр аѳа ууһун аайы артыалынан үлэлиир буолуохтара. Артыал диэн, хомууна диэн, холбоһуулаах хаһаайыстыбалар диэн элбиэхтэрэ, үксүөхтэрэ. Онон аѳа ууһун аайы артыалынан үлэлиир араас массыһына элбиэѳэ: от охсор, от мунһынар, бурдук ыһар, бурдук быһар, сир солуур, сир хоруйар — араас массыһыналар кэлиэхтэрэ. Онон, улуус иһинэн, дууһа баһынан сир түнэгитти уурайыаѳа, аѳа ууһунан кэлим сирдэри лөскүм-лөскүм бас билэр буолуохтара. «Дьэ, табаарыстар! Аны биэс уон сылынан олох улаханник уларыһаѳа, киэн тэримтэ, биир былаан атаѳар турара бэлэмнэниэѳэ. Улуус Ситэриилээх Кэмитиэттэрэ, нэһилиэк сэбиэттэрэ уонна уокуруктар Ситэриилээх Кэмитиэттэрэ суох буолуохтара, Дьокуускай куоракка суос-соѳотох биир киин үрдүк сэбиэт диэн эрэ баар буолуоѳа, атын сууттар бука барыллара суох буолуохтара. Үрдүк киин сэбиэт аѳа ууһун сэбиэттэрин гытта араадыһынан, төлөпүнүнэн, тэлэгирээбинэн кэпсэтэр буолуоѳа. Билинги курдук суругунан кэпсэтэр, буостанан таскайдаһар төрүт уурайыаѳа. Онон, уоннуу сыл буола-буола, улуу мунһыахтар диэн ынырыллар буолуохтара. Ол мунһыахтарга тоѳустуу сыллаах олох сайдар былаанын көрөн ылар буолуохтара. Олох ол курдук уларыһаѳа, ол курдук үрдээн-үүнэн иһиэѳэ.

1977 сыллаах дьылга, үлэһит норуот аатынан саха үрдүк улуу мунһыаѳа улуу уураах ыһаѳа. Үс сыл иһигэр бары аѳа уустара туох баар үлэлэрин холбоһон үлэлиир буоллуннар диэн, иккис үһүс дьылыгар туох баар аѳа уустара барыллара норуот аһыыр дыбарыастарын тутан бүтэриэх тустаахтар диэн ууруоѳа. Үһүс үһүс дьылыгар бары аѳа уустарын дьонноро бука барыллара биир былаанынан, биир бэрээдэгинэн норуот аһыыр дыбарыастарыгар бииргэ аһыах тустаахтар диэн ууруоѳа. Онон, туох баар бары хомууналар, артыаллар, сэбиэскэй хаһаайыстыбалар, хайа аѳа ууһун сиригэр үөскээбиттэрэй даа — ол аѳа ууһугар бэриллиэхтэрэ.

1987 сыллаах дьылга, улуу муньных ууруу ууруоҕа — аҕа ууһун аайы тимир-бетон дыбарыастары туттарарга — норуот холбоһон олороругар. Онтон үс сыл буолан баран киһи түһээн көрбөтөх, истэн сэрэйбэтэх таас дыбарыастары онотторорго ууруу ууруоҕа. Ол дыбарыас сэбэ-сэбиргэлэ үрүң, кыһыл көмүстөн оноһуллуоҕа. Бу күндээрибит таас дыбарыастарга төрүүр дыахтар, төрүүбүт дыахтар сыгар-олорор буолуохтара. Бу дыбарыастарга үөрэх этинтинэн, эмчит ыйыгытынан төрүүбүтүнэн оҕо иитиллэр, көрүллэр буолуоҕа. Онон, табаарыстар! Улуу былаан сэттэ уон сылын туолуутугар сессийэлиисим олоҕо олохсуйан бүтүөбэ, онтон антах хомуньуусум олоҕор, икки атахтаах, иннинэн сирэйдээх аан маннайгы үөрүүлээх үрдүк олоҕор тийиэхпит. Хомууна аайы, биитэр аҕа ууһун аайы дэри-дэлэгэй көтөр аал баар буолуоҕа, автомобиль элбиэбэ, араас массыына барыта баар буолуоҕа. Дьоллоох олох, ырыалаах саргы, кэпсэллээх кэскил диэн дьэ онно кэлиэхтэрэ. Хомууна аайы ооньнуур сирдэр оноһуллуохтара: муусука, тыйаатыр, киинэ, араас көр-нар онно буолуоҕа. Табаарыстаар! Бу аабыллыбыт, ыйыллыбыт улуу тэримтэлэри хайа биһиги күүспүт кыайан онорумаарай диэн эттэххэ — ол маннык буолар. Сэри-кыргыһы аармыйата уурайан, үлэ аармыйата диэн оноһуллуоҕа. Онон дьон уон абыстарын туолаат, бу аармыйаҕа ынырыллар буолуохтара. Онон, бу аармыйа күүһүнэн сылтан сыл аайы үлэ үлэлэнэн, бүтэн иһиэбэ. Элбэх норуоттаах, чорбох күүстээх омуктартан, үлэ аармыйатыттан этэрээттэр кэлэннэр, киһитэ абыһах сирдэргэ үлэлиэхтэрэ даҕаны, аармыйаҕа сыльдбар кэмнэрэ аастабына, манна олохсуйуохтара даҕаны. Ким сөбүлүүрүнэн-таптабырынан сыльдбыаҕа, олоруоҕа... Оҕо буоллабына ийэтигэр-аҕатыгар сэттэ сааһыгар диэри олоруоҕа. Онтон антах маннайгы оскуолаҕа кириэбэ, өрүүр, сыһыһанар эрэ күннэригэр кэлэ сыльдбыаҕа. Оҕо уон абыһыттан антах норуот илиитигэр кириэн, маннай үлэ аармыйатыгар кириэбэ, ол кэнниттэн икки-үс сылга үрдүк үөрэххэ үөрэниэбэ. Дьэ ол кэнниттэн кими сөбүлээбитин, таптаабытын ойох ылыаҕа биитэр сөбүлээбитигэр, таптаабытыгар эргэ тахсыаҕа. Дьэ, табаарыстар! Бу маннык үрдүк үтүө олоххо дириң өйдөөхтөр, модун санаалаахтар, үтүө ырыаһыттар, улуу кэпсээнһыиттэр төрүөн-үөскээн ааһыахтара. Киһи күүһэ туохтан да ордук улаатыаҕа, тугу барытын кыайыаҕа.

1997 сыллаах дьылга, улуу былаан абыс уон сыла туолуутугар Улуу муньных бары баар үрэхтэри, күөллэри холбоон, ханаал хаһан ходуһа сирдэрин угуттуур-өһнүүр гына ууруу ууруоҕа. Онон улуу былаан тобус уон сылыгар диэри Алдан, Амма, Бүлүү, Өлүөнэ, Халыма, Витим буоланнар бука барылара сүһүнүлэрэ көнүөбэ, түгэхтэрэ хаһыллыаҕа, таас олбох устун сүүрүөхтэрэ. Кинилэргэ бэт үчүгэй гыраньыт, мыраамар таастарынан биэрэк, бириистэн оноһуллуохтара.

1997 сылтан 2007 сылга дылы сир ньуура, сир уу сүрүн тымырдара аналлаах олохторун булуохтара, кураан суох буолуоҕа.

2010 сыллаах дьылга дылы ардабы, хаары салайар, дьылы дьылбалыыр станциялар оноһуллуохтара. Ол станциялартан ардабы, хаары ханна суох сирдэригэр салайан, төһө наадатынан көрөннөр түһэрэр буолуохтара. Оскуола аайы лаборатория диэннэр тэриллэхтэрэ. Онон, оҕо үөрэнэ-үөрэнэ тугу барытын билэр, онорор буолуоҕа. Онон оннук араас лабораториялар, хомууналар баар буолуохтара. Оччоҕо, ким хайтах ыальдыа түһүө даа, онно, ол лабораторияларга тута этин-хаанын араас сиигин-симэһинин көрөннөр, эмтэнэр буолуохтара.

2013 сылга дылы бары кырдыаҕас, аҕамсыйбыт дьону барыларын, эрдэри-ойохтору, араас эмп-ас күүһүнэн эдэрдэригэр түһэриэхтэрэ. Уонна күһүгэ биридэ-иккитэ киһи эрэ барыта чэбдик сэргэх буолар, сылаа аһар, күүс кириэр ууларын, боросуоктарын иһэр-сиир буолуохтара, олоҕо ааттара уопсайа буолуоҕа — «жизнетоксины» диэн. Алаас-алаас аайы, үрэх-үрэх аайы анах сүөһү, сылгы сүөһү үөрэх этинтинэн дэлэгэй элбэх гына үөскүөхтэрэ. Онон, биһиги сирбититтэн араас омуктарга арыы, эт, сүөгэй, үүт, кымыс, олоҕтон оноһуллубут араас эмтээх астар, үрүң илгэлэр, өлбөт мэнгэ уулара оноһулланнар барар буолуохтара. Бүтүүбэр тийиэн эттэхпинэ — бу биһиги, ураанхай саха уу харахпытынан көрөр аан ийэ дойдубут киэбэ-киэлитэ тупсуоҕа, ньуура-сирэйэ көнүөбэ, ат

атаага тостор, оѳус ыырааѳа ылар адаар мас муосталарбыт адьас суох буолуохтара, өрүс-өрүс, үрэх-үрэх аайы саас үйэ туххары турар тимир-бетон тирэхтээх тимир күрбэлэр оноһуллуохтара, таас суоллар лаһыгырыахтара.

2013 сылтан 2017 сылга Дьокуускай куорат кизэбэ-киэлэтэ тупсуоѳа, быһыыгатаһаата уларыыһаѳа. Тимир-бетон дьылэр дьэргэһиэхтэрэ, курустаал таас дыбарыастар күлүмнэһиэхтэрэ. Дьэнкир таас уулусталарынан килбэһийиэбэ, араас мастар-оттор үүнүөхтэрэ.

Онон, табаарыстаар! 2017 сыллаах дьылга дылы Улуу былаан сүүс сыла туолуутугар, кенгүл олоѳо олохсуйан, сир үрдүгэр эрэй-буруй диэн, аас-туор, ытыыр-ынчык диэн, сор-мун диэн суох буолуоѳа, сүтүөѳэ. Күн уотун курдук өрө күндээбит, кустук төлөнүн курдук дьэрилийэ сандаарбыт курустаал таас дыбарыаска муньнустан олорон, саха үлэһит норуотун үрдүк сэбиэтэ, улуу муньһаѳа ууруу ууруоѳа: Саха сиригэр Улуу былаан сүүс сылын туолуутугар, дьоллоох олох, кенгүл саарыстыбата олохсуйда. Аан дойду үлэһит норуоттарын өрөгөй соргута үрдээтин! Көстөр-көстүбэт аан дойдуну дьоллоох илиитинэн салайдын диэн, уруй-айхал этиэбэ, улуу махталы таһаарыаѳа».

Ойуунускай 1927 с. 28/VII Москва